

Výpočet zobrazovacích soustav

Josef Kuběna,

ÚFKL, Masarykova Universita, Brno, (2005)

1. Úvod

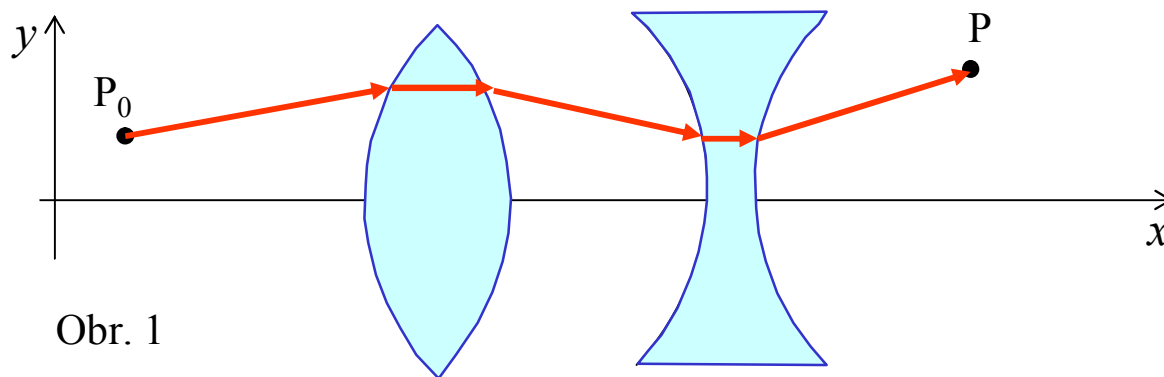
V tomto textu popíšeme postup, který zformuluje **univerzální algoritmus** pro výpočet parametrů libovolně složitých zobrazovacích soustav. Postup vychází z knihy [1] a je velice zajímavý i z matematického hlediska, protože na názorném příkladě ukáže užitečnost zavádění takových matematických objektů, jako jsou matice. Důsledně se používá souřadnicová soustava pro určování polohy objektů, takže **odpadá** dodatečná **znaménková konvence**, která se traduje např. i v knihách [2, 3, 4, 5].

- [1] E. L. O'Neil: *Introduction to Statistical Optics*. Addison-Wesley Publishing company, London 1963
- [2] J. Fuka, B. Havelka: *I. Optika*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1961
- [3] E. Hecht, A. Zajac: *Optics*. Addison – Wesley Publishing Company, London 1974
- [4] A. Štrba: *Všeobecná fyzika 3. Optika*. Nakladatelství Alfa, Bratislava 1979
- [5] M. Vrbová a kol.: *Lasery a moderní optika*. Nakladatelství Prometheus, Praha 1994
- [6] J. Kuběna: *Základy optického zobrazování v době počítačů*. Knihovnička FO MAFY Hradec Králové 1997
- [7] K. Rektorys a spolupracovníci: *Přehled užití matematiky I a II*. Nakladatelství Prometheus, Praha 1995

2. Průchod paprsku optickou soustavou

V geometrické optice jsou základními pojmy **paprsek**, svazek rovnoběžných paprsků a svazek rozbíhavých nebo sbíhavých paprsků. Jejich protějškem ve vlnové optice je rovinná vlna a kulová vlna (rozbíhavá nebo sbíhavá). Paprsek má směr kolmý na vlnoplochu a v homogenním prostředí se šíří přímočaře.

Představíme-li si světelný paprsek procházející optickou soustavou čoček z bodu P_0 do bodu P , pak jeho dráhu můžeme složit vždy z několika **lomů** na kulových plochách a z **přímkových úseků** mezi nimi -viz obr.1 Toto je základní schéma následujícího výkladu geometrické optiky. Jeho osnovu tvoří vhodný způsob popisu paprsku a optické soustavy.

Obr. 1

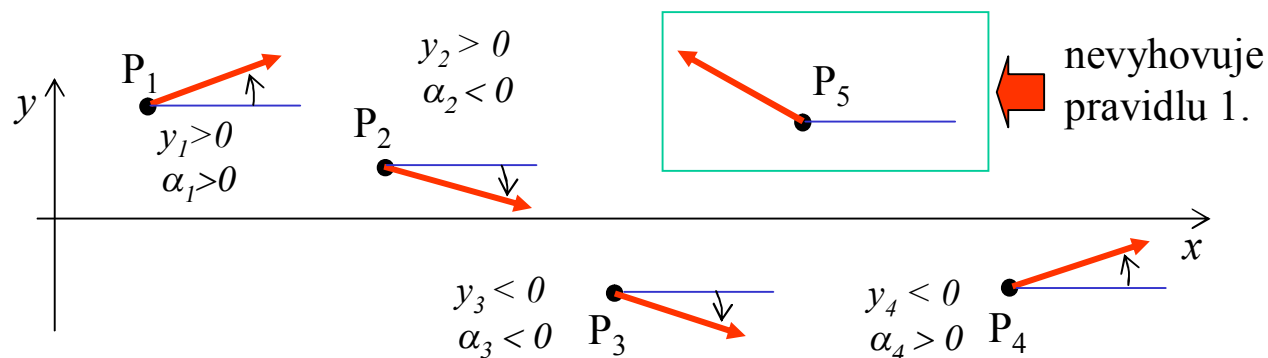
2.1 Charakteristiky paprsku

Pro popis dráhy je nejdříve nutné zavést **souřadnicovou soustavu x, y** . Zvolíme ji následujícím způsobem a tuto volbu budeme vždy dodržovat:

Pravidlo 1. Osa x bude mít směr průchodu světla soustavou a bude totožná s osou symetrie soustavy kulových lámavých ploch. Počátek osy x bude vždy ležet v průsečíku osy s první lámavou plochou.

Pravidlo 2.

V bodě $P(x,y)$ bude paprsek definován **dvěma parametry**: souřadnicí y bodu P a úhlem α , který svírá paprsek s kladným směrem osy x . Úhel α měříme kladně ve směru proti chodu hodinových ručiček.

Obr. 2

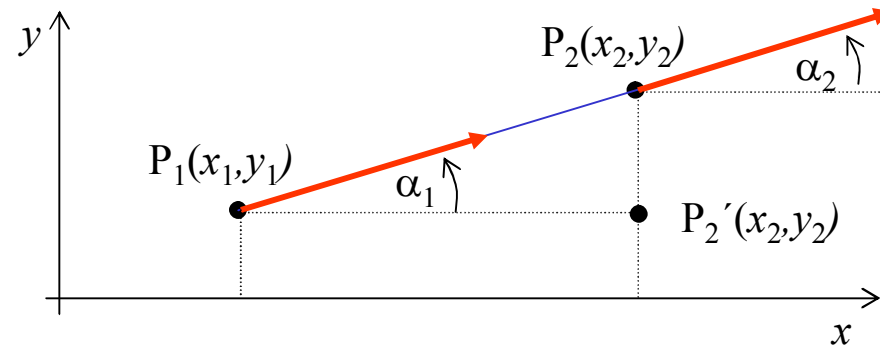
Na obr.2 je nakresleno několik možných situací chodu paprsku, jehož směr šíření je znázorněn vektorem. Souřadnice x určuje polohu průsečíku osy x a roviny kolmé na optickou osu, v níž leží předmět, obraz či jiné charakteristiky optického systému, o nichž bude řeč později. Ke každé souřadnici x budou pak příslušet **parametry paprsku y a α** .

Užitečnost zavedení těchto parametrů paprsku se ukáže hned na jednoduchých případech šíření paprsku mezi dvěma body v homogenním prostředí a při lomu na kulové ploše, která odděluje dvě prostředí o různých indexech lomu. Popis těchto elementárních jevů bude sloužit k objasnění matematického formalismu, který budeme později používat.

2.2 Šíření paprsku mezi dvěma body

Cílem úvah v tomto odstavci bude vyřešit následující jednoduchou úlohu. V bodě $P_1(x_1, y_1)$ má paprsek parametry y_1, α_1 . Jaké parametry má v bodě $P_2(x_2, y_2)$?

Obr. 3

Vyjdeme z geometrické **situace na obr. 3**. Protože se paprsek šíří homogenním prostředím, jeho úhel s osou x se nemění ($\alpha_2 = \alpha_1$), změní se pouze jeho parametr y_2 . Pro jeho hodnotu dostáváme $y_2 = y_1 + \Delta y$. Z pravoúhlého trojúhelníka $\Delta P_1 P_2 P_2'$ plyne, že $\Delta y = (x_2 - x_1) \tan(\alpha_1)$. Po dosazení do předchozí rovnice dostaneme pro parametr y_2 vztah

$$y_2 = y_1 + (x_2 - x_1) \tan(\alpha_1).$$

Jak víme z učebnic optiky, geometrická optika se buduje za předpokladu tzv. **paraxiálního přiblížení**. Jeho podstata je v tom, že naše výpočty omezíme jen na paprsky, které svírají s osou x úhel menší než asi 6° . Za tohoto předpokladu platí, že hodnota funkce $\sin(\alpha)$ a $\tan(\alpha)$ je přibližně rovna úhlu α vyjádřenému v radiánech.

V rámci **paraxiálního přiblížení** jsou nové parametry y_2 , α_2 dány soustavou dvou rovnic:

$$\begin{aligned} y_2 &= y_1 + (x_2 - x_1)\alpha_1 \\ \alpha_2 &= 0 + \alpha_1 \end{aligned} \tag{1}$$

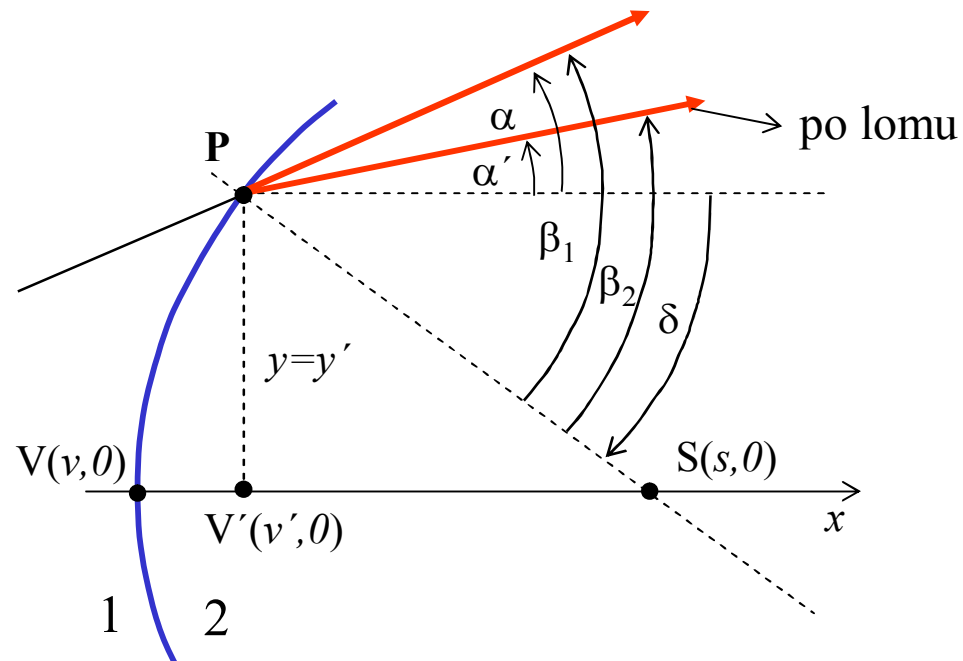
Tyto rovnice jsme nyní napsali v takovém nehezkém, ale přesto matematicky správném tvaru. Upřednostnili jsme formu zápisu a to má to svůj význam, který později oceníme.

Dohodneme se ještě, že **tuto formu rovnic** pro výpočet nových parametrů paprsku budeme zachovávat. Rovnice budeme vždy psát v uvedeném pořadí a pravou stranu rovnic budeme psát vždy jako součet dvou členů, z nichž první bude vždy násobkem staré hodnoty y a druhý staré hodnoty α , i když jeden ze součinitelů bude nulový. Tímto jsme úkol z úvodu tohoto odstavce splnili a můžeme pokračovat dále.

Poznamenejme k tomu, že z matematického pohledu se dopouštíme značné nepřesnosti, když se omezujeme jen na paraxiální přiblížení a je **překvapující**, že zobrazovací a jiné rovnice vycházející z těchto zjednodušení se tak dobře shodují s experimentem.

2.3 Lom paprsku na kulové ploše

Nechť kulové rozhraní odděluje od sebe prostředí o indexu lomu n_1 a prostředí o indexu lomu n_2 . **Střed křivosti $S(s,0)$** rozhraní leží na ose x a protíná ji v **bodě $V(v,0)$** -viz obr. 4. V bodě P , na straně **prvního prostředí**, je paprsek charakterizován veličinami y a α , v tomtéž bodě P , ale na straně **druhého prostředí**, veličinami y' , α' . Cílem úvah v tomto odstavci je zase výpočet parametrů paprsku po lomu pomocí jeho parametrů před lomem a charakteristik rozhraní.

Obr. 4

Kolmice (čárkovaně) na kulovou plochu v bodě P prochází středem S a s osou x svírá úhel δ . Při přechodu paprsku rozhraním **došlo k lomu** podle Snellova zákona:

$$n' \sin(\beta_2) = n \sin(\beta_1),$$

kde β_1 a β_2 jsou úhly, které svírají paprsky s kolmicí ke kulové ploše v bodě P. Z obr. 4 je zřejmé, že pro úhly β_1 a β_2 platí

$$\begin{aligned}\beta_1 &= \alpha - \delta \\ \beta_2 &= \alpha' - \delta,\end{aligned}$$

kde δ je úhel, který svírá kolmice s osou x . Dosadíme-li tyto vztahy do Snellova zákona a omezíme se opět na **paraxiální přiblížení**, dostaneme $\alpha' - \delta = N_{12}(\alpha - \delta)$, odkud vypočteme nový úhel α'

$$\alpha' = (1 - N_{12})\delta + N_{12}\alpha, \quad (2)$$

kde veličina $N_{12} = n_1/n_2$

Pro dokončení výpočtu zbývá ještě úhel δ uvést do souvislosti s parametry lámavé kulové plochy. Z pravoúhlého **trojúhelníka** $\Delta SPV'$ plyne, že $\tan(\delta) = -y/(s - v')$. Uvážíme-li, že v paraxiálním přiblížení body V a V' prakticky splývají, dostáváme pro úhel δ jednoduchý vztah $\delta = y/(v-s)$.

Zdůrazněme, že v tomto vztahu vystupuje **rozdíl souřadnic** ($v-s$), tedy reálné číslo, které může být jak kladné, tak záporné (absolutní hodnota $|v-s|$ je rovna poloměru lámavé plochy).

Dosadíme-li toto vyjádření úhlu δ do rovnice (2) můžeme napsat obě rovnice pro nové hodnoty parametrů paprsku po lomu:

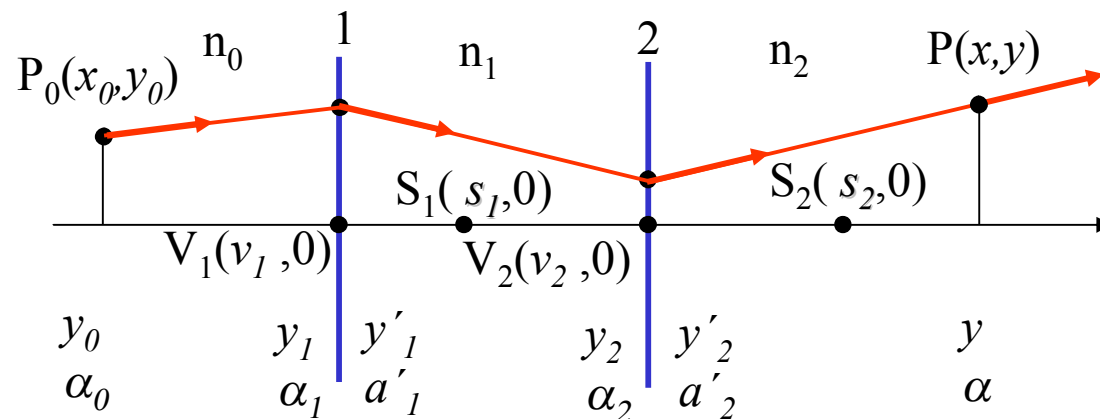
$$\begin{aligned} y' &= y + 0 \\ \alpha' &= (1 - N_{12}) y / (v-s) + N_{12} \alpha, \end{aligned} \quad (3)$$

Pořadí rovnic a uspořádání jejich pravých stran jsme opět zachovali podle **dohody o formě** v předchozím odstavci.

Rovnice (3) udávají jednoduchý návod, jak vypočítat parametry paprsku po lomu, známe-li jeho vstupní parametry. Tím je cíl úvah splněn. Spolu s rovnicemi (1) jsou tak matematicky popsány oba **elementární děje**, tj. šíření a lom, z nichž lze sestavit celou dráhu paprsku zobrazovacím systémem.

2.4 Průchod paprsku zobrazovacím systémem

Na jednoduchém příkladě nyní ukážeme použití zavedeného popisu paprsku. Příklad můžeme formulovat takto: mějme zobrazovací systém, který se skládá jen ze dvou lámavých ploch - viz obr. 5. **Pečlivě si zde všimněte způsobu značení veličin.**

Obr. 5

V bodě $P_0(x_0, y_0)$ před první lámavou plochou má paprsek parametry y_0 , α_0 a nás zajímá, jaké má parametry v bodě $P(x, y)$. Při výpočtu parametrů paprsku za optickou soustavou budeme postupovat takto:

Počátek osy x ztotožníme s průsečíkem osy s první lámavou plochou, na niž narazí světlo, tzn. že $v_1 = 0$. Dále předpokládáme, že známe indexy lomu n_0 , n_1 , n_2 a souřadnice na ose x označené x_0 , v_1 , v_2 , s_1 , s_2 a x , jejichž význam je zřejmý z obr. 5. Tím je zadán celý optický systém.

Při aplikaci výsledků dosavadních výpočtů daných rovnicemi (1) a (3), na náš nynější úkol, oceníme zavedenou formu označení parametrů paprsku na lámavých plochách.

Výpočet je výhodné začít **od konce** (později uvidíme proč). Do bodu P se dostane paprsek šířením od lámavé plochy 2. Na její výstupní straně má parametry y_2' , α_2' . Podle rovnice (1) platí

$$\begin{aligned} y &= y_2' + (x - v_2)\alpha_2' \\ \alpha &= 0 + \alpha_2' \end{aligned} \quad (4)$$

Parametry na výstupní straně plochy 2 vypočteme podle rovnic (3) pomocí parametrů na vstupní straně plochy. Dostaneme

$$\begin{aligned} y'_2 &= y_2 + 0 \\ \alpha'_2 &= \frac{1 - N_{12}}{v_2 - s_2} y_2 + N_{12} \alpha_2. \end{aligned} \quad (5)$$

Parametry paprsku na vstupní straně plochy 2 vyjádříme nyní pomocí parametrů na výstupní straně plochy 1 užitím rovnic (1)

$$\begin{aligned} y_2 &= y_1' + (v_2 - v_1)\alpha_1' \\ \alpha_2 &= 0 + \alpha_1'. \end{aligned} \quad (6)$$

Nyní opět parametry paprsku na výstupní straně plochy 1 vyjádříme pomocí parametrů na vstupní straně plochy 1 aplikací rovnice (3).

$$y'_1 = y_1 + 0$$

$$\alpha'_1 = \frac{1 - N_{01}}{v_1 - s_1} y_1 + N_{01} \alpha_{12}. \quad (7)$$

Nyní již naposledy budeme aplikovat rovnice (1), abychom vypočetli parametry paprsku na vstupní straně plochy 1 pomocí známých parametrů v bodě P_0 .

$$y_1 = y_0 + (v_1 - x_0) \alpha_0$$

$$\alpha_1 = 0 + \alpha_0. \quad (8)$$

Jestliže čtenář dočetl text až do tohoto místa, asi správně odhadl, co by teď mělo následovat, abychom vypočetli parametry paprsku y a α po průchodu celým systémem. Je třeba vyjít z rovnice (8) a dosadit do (7), tyto rovnice (7) pak dosadit do (6) atd., až se dopracujeme k rovnici (4). Na její levé straně totiž máme hledané parametry, ale pravé strany rovnic se **dosazováním změnil v nepřehledné a složité výrazy.**

Toto mechanické dosazování do předchozích rovnic není práce pro člověka v době počítačů. Celý problém se dá zjednodušit, když **využijeme matematického pojmu matice** a naučíme počítač matice násobit. Řada matematických programů má takové násobení matic v sobě už zabudované, takže zápis operace násobení matic se prakticky neliší od násobení reálných čísel (např. MATLAB, OCTAVE, MAPLE, EXCEL 5.0 aj.)

Těm čtenářům, kteří nejsou s maticovým počtem obeznámeni, doporučuji nyní, aby se seznámili s operacemi **násobení** a **rovnosti matic** a pojmem **determinant matice**. Lze k tomu využít např. brožury [6] nebo knihy [7]. Ostatní čtenáři mohou pokračovat dalším odstavcem.

2.5 Maticová formulace problému

První krok v tomto odstavci bude spočívat v tom, že rovnice (1) a (3) přepíšeme do maticového tvaru podle návodu v Dodatku A.1. Teprve pak se vrátíme k úloze formulované v úvodu předchozího odstavce.

Translační matice

Přepisem rovnic (1) do maticového tvaru dostaneme maticovou rovnici

$$\begin{pmatrix} y_2 \\ \alpha_2 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & x_2 - x_1 \\ 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \end{pmatrix}. \quad (9)$$

Matici $\mathbf{T}_{12} = \begin{pmatrix} 1 & x_2 - x_1 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$ nazýváme **translační maticí** (10)

a matici $\mathbf{Y} = \begin{pmatrix} y \\ \alpha \end{pmatrix}$ nazýváme **paprskovou maticí**.

Ta nese parametry paprsku y a α vždy v tomto pořadí s přihlédnutím k příslušným indexům. V maticovém označení (symbolice) má pak rovnice (9) tvar

$$\mathbf{Y}_2 = \mathbf{T}_{12}\mathbf{Y}_1 . \quad (11)$$

Refrakční matice

Přepisem rovnic (3) do maticového tvaru dostaneme maticovou rovnici

$$\begin{pmatrix} y'_1 \\ \alpha'_1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ \frac{1-N_{12}}{v_1-s_1} & N_{12} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} y_1 \\ \alpha_1 \end{pmatrix} \quad (12)$$

Matici

$$\mathbf{R}_1 = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ \frac{1-N_{12}}{v_1-s_1} & N_{12} \end{pmatrix} \quad (13)$$

nazýváme **refrakční maticí**. Index označuje, že se týká lámavé plochy 1, která odděluje prostředí s indexem lomu n_1 od prostředí s indexem lomu n_2 , tj. $N_{12} = n_1/n_2$. V maticové symbolice má rovnice (12) tvar

$$\mathbf{Y}'_1 = \mathbf{R}_1\mathbf{Y}_1$$

Matice optického systému

Pomocí translačních, refrakčních a paprskových matic přepíšeme nyní rovnice (4) až (8) do maticové symboliky. Dostaneme

$$\mathbf{Y} = \mathbf{T}_2 \mathbf{Y}'_2 \quad (15)$$

$$\mathbf{Y}'_2 = \mathbf{R}_2 \mathbf{Y}_2 \quad (16)$$

$$\mathbf{Y}_2 = \mathbf{T}_{12} \mathbf{Y}'_1 \quad (17)$$

$$\mathbf{Y}'_1 = \mathbf{R}_1 \mathbf{Y}_1 \quad (18)$$

$$\mathbf{Y}_1 = \mathbf{T}_{01} \mathbf{Y}_0 \quad (19)$$

Nyní v maticové symbolice je velice jednoduché dosazovat zpětně za paprskové matice do předchozích rovnic. (Při tomto dosazování mějme na paměti, že **nesmíme měnit pořadí** při násobení matic.) Nakonec dostaneme

$$\mathbf{Y} = \mathbf{T}_2 \mathbf{R}_2 \mathbf{T}_{12} \mathbf{R}_1 \mathbf{T}_{01} \mathbf{Y}_0 \quad (20)$$

Tímto jsme náš problém vyřešili. Dosud neznámé parametry paprsků na výstupu optického systému jsme vyjádřili pomocí známých parametrů na jeho vstupu a pomocí parametrů systému, kterými jsou indexy lomu, souřadnice vrcholů kulových lámavých ploch a souřadnice jejich středů křivosti. Numerické hodnoty těchto veličin bychom nyní dosadili do příslušných maticových prvků jednotlivých matic a počítač nechali, aby je vynásobil.

Vynásobením všech matic na pravé straně vznikne matice typu (21) a z definice rovnosti matic dostaneme numerické hodnoty pro y a α . Pro další úvahy je užitečné upravit rovnici (20) do následujícího tvaru

$$\mathbf{Y} = \mathbf{T}_2 \mathbf{S} \mathbf{T}_{01} \mathbf{Y}_0 \quad (21)$$

kde matici $\mathbf{S} = \mathbf{R}_2 \mathbf{T}_{12} \mathbf{R}_1$ nazýváme **maticí optického systému**. Optický systém je vždy ohraničen kulovými lámavými plochami, ať jde o jednu čočku, nebo o celou soustavu čoček. Všimněme si, že matice soustavy je tvořena součinem refrakčních a translační matice, ale pořadí součinitelů je opačné, než je průchod světla systémem. To je velice důležité pro správný výpočet matice $\mathbf{S}$. Poznamenejme ještě, že počet refrakčních a translačních matic, dávající matici systému, je dán počtem lámavých ploch, a dále, že matice systému je vždy typu (2,2).

Příklad:

Vypočtete matici optického systému, který je tvořen tlustou čočkou. Veličiny svázané s poslední lámavou plochou systému budeme označovat indexem p

Souřadnice bodů V_1 a S_1 jsou: $v_1 = 0$, $s_1 = 10$ cm.

Souřadnice bodů V_p a S_p jsou: $v_p = 2$ cm, $s_p = -20$ cm.

Index lomu skla $n = 1.5$, index lomu vzduchu je 1.

Matice systému této čočky je

$$\begin{pmatrix} 0.9333 & 1.3333 \\ -0.0712 & 0.9697 \end{pmatrix}$$

3. Princip zobrazování

Optický systém, který má sloužit k zobrazování předmětů, se musí vyznačovat tzv. **fokusační vlastností**. Nejdříve objasníme, co se tím rozumí. Zobrazování celého předmětu rozložíme na zobrazení jednotlivých bodů, které považujeme za bodový zdroj světla. Předpokládejme, že z každého bodu předmětu $P_0(x_0, y_0)$ vystupují **paprsky všemi směry**. Je tomu tak např. u svítících předmětů nebo u předmětů, které rozptylují dopadající svazek světla všemi směry (tedy u většiny předmětů, kromě zrcadel).

Paprsky vycházející z bodu P_0 , které projdou optickým systémem, mohou vytvořit obraz jen tehdy, když se v některé rovině kolmé k ose x zase **všechny protnou v jednom bodě** $P(x, y)$. Když průsečík P leží za optickým systémem mluvíme o **reálném obrazu**, když leží před ním, mluvíme o **virtuálním obrazu**.

3.1. Zobrazovací rovnice

Mějme optický systém, jemuž přísluší **matice systému S** , kterou obecně zapíšeme ve tvaru matice typu (22).

$$\mathbf{S} = \begin{pmatrix} s_{11} & s_{12} \\ s_{21} & s_{22} \end{pmatrix} \quad (22)$$

Problém **optického zobrazení** můžeme matematicky formulovat takto: Předpokládejme, že bod P_0 je jeden bod předmětu, ze kterého vycházejí paprsky všemi směry. Hledejme souřadnici x bodu P takovou, že se v něm protínají všechny paprsky vycházející z bodu P_0 .

Pro paprskovou matici $\mathbf{Y}$ v bodě P umíme napsat maticovou rovnici

$$\mathbf{Y} = \mathbf{T}_p \mathbf{S} \mathbf{T}_{01} \mathbf{Y}_0, \quad (23)$$

kterou přepíšeme do tvaru

$$\begin{pmatrix} y \\ \alpha \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & x - v_p \\ 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} s_{11} & s_{12} \\ s_{21} & s_{22} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & v_1 - x_0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} y_0 \\ \alpha \end{pmatrix}, \quad (24)$$

kde v_p souřadnice vrcholu poslední lámavé plochy. Dále pro jednoduchost zápisu **označme** $d = x - v_p$ a $d_0 = v_1 - x_0$. Vynásobíme-li nyní všechny tři matice typu (2,2), dostaneme

$$\begin{pmatrix} y \\ \alpha \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} s_{11} + ds_{21} & d_0s_{11} + dd_0s_{21} + s_{12} + ds_{22} \\ s_{21} & d_0s_{21} + s_{22} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} y_0 \\ \alpha_0 \end{pmatrix}. \quad (25)$$

Na pravé straně této rovnice je součin dvou matic. Když jej provedeme, dostaneme i na pravé straně matici typu (21), která se rovná matici na straně levé. Protože **matice se rovnají**, když se rovnají sobě odpovídající prvky, dostaneme následující soustavu dvou rovnic:

$$\begin{aligned} y &= (s_{11} + ds_{21})y_0 + (d_0s_{11} + dd_0s_{21} + s_{12} + ds_{22})\alpha_0 \\ \alpha &= s_{21}y_0 + (d_0s_{21} + s_{22})\alpha_0 \end{aligned} \quad (26)$$

Z této **soustavy rovnic** budeme v dalších odstavcích často vycházet. Je to velice důležitá soustava, která nám umožní, jak uvidíme dále, detailně nahlédnout do chodu paprsků zobrazovacím systémem. Nyní jí využijeme k odvození zobrazovací rovnice pro optický systém charakterizovaný maticí S. Připomeňme, že naším cílem je najít takovou souřadnici x bodu P(x , y), kde se **protnou všechny paprsky** vycházející z P_0 .

Takový bod P potom totiž považujeme za **obraz bodu P_0** .

Podíváme-li se na první ze dvou rovnic (26), vidíme, že obecně parametr y závisí jak na y_0 , tak na α_0 . Aby bod P byl průsečíkem všech paprsků vycházejících z P_0 , **nesmí y záviset na hodnotách α_0** . Z uvažované rovnice plyne, že tato situace nastane jen tehdy, když faktor v závorce před α_0 **bude roven nule**, tj. když

$$d_0 s_{11} + d d_0 s_{21} + s_{12} + d s_{22} = 0 \quad (27)$$

Tato je tedy **zobrazovací rovnice obecného optického systému**. Neznámá souřadnice x bodu P je ukryta ve veličině $d = x - v_p$.

3.2 Zvětšení obrazu

Příčné zvětšení obrazu β definujeme jako

$$\beta = \frac{y}{y_0}, \quad (28)$$

kde y a y_0 jsou příslušné parametry paprskových matic. Při zobrazení jsou parametry paprsků obrazu dány rovnicemi

$$\begin{aligned} y &= (s_{11} + d s_{21}) y_0 \\ \alpha &= s_{21} y_0 + (d_0 s_{21} + s_{22}) \alpha_0 \end{aligned} \quad (29)$$

Z první rovnice vypočteme přímo zvětšení

$$\beta = \frac{y}{y_0} = s_{11} + ds_{21}$$

Je přirozené, že v tomto vztahu vystupuje kromě prvků matice systému i rozdíl souřadnic $d = x - v_p$, kde x je poloha obrazu.

3.3 Významné body zobrazovacího systému

U zobrazovacích systémů se definují významné body na jeho ose x . Jsou to **obrazové a předmětové ohnisko** $F(f, 0)$ a $F_0(f_0, 0)$ a **hlavní obrazový a předmětový bod** $H(h, 0)$ a $H_0(h_0, 0)$.

V teorii zobrazování se užívá pojem **sdrúžené body**. Souřadnice sdrúžených bodů jsou totiž **svázány** zobrazovací rovnicí. Sdrúžené jsou polohy předmětové a obrazové roviny a také polohy hlavního obrazového a hlavního předmětového bodu.

Souřadnice obrazového ohniska

Poloha obrazu se blíží k obrazovému ohnisku, když se předmět vzdaluje na ose x do minus nekonečna. Vyjdeme tedy z **obecné zobrazovací rovnice (27)**, kterou vynásobíme faktorem $1/dd_0$. Dostaneme

$$\frac{s_{11}}{d} + s_{21} + \frac{s_{12}}{dd_0} + \frac{s_{22}}{d_0} = 0 \quad (31)$$

Do tohoto tvaru jsme ji přepsali proto, abychom mohli snadno provést limitní přechod pro x_0 jdoucí k minus nekonečnu. Při této operaci budou poslední dva členy rovny nule a dostaneme rovnici, z níž pak vypočítáme d_f .

$$\frac{s_{11}}{d_f} + s_{21} = 0 \quad \text{a tedy} \quad d_f = -\frac{s_{11}}{s_{21}}. \quad (32)$$

Protože $d_f = f - v_p$, dostáváme pro **souřadnici obrazového ohniska konečný vztah**

$$f = v_p - \frac{s_{11}}{s_{21}}. \quad (33)$$

Souřadnice předmětového ohniska

Podobným postupem jako v předchozím případě dostaneme pro **souřadnici předmětového ohniska** vztah

$$f_0 = v_1 + \frac{s_{22}}{s_{21}}. \quad (34)$$

Souřadnice hlavního obrazového bodu

Leží-li obraz v hlavní obrazové rovině, pak má příčné zvětšení rovno 1. Dosadíme-li tedy do rovnice (30) za $\beta = 1$ dostaneme

$$d_h = \frac{1 - s_{11}}{s_{21}}. \quad (35)$$

Protože $d_h = h - v_p$, je souřadnice h obrazového hlavního bodu dána vztahem

$$h = v_p + \frac{1 - s_{11}}{s_{21}}. \quad (36)$$

Souřadnice hlavního předmětového bodu

Při výpočtu polohy předmětového hlavního bodu $H_0 (h_0, 0)$ využijeme jeho **sdrúženosti s bodem H**. Postup je takový, že do zobrazovací rovnice (27) dosadíme za d výraz (35) a pouze algebraickými úpravami z ní vypočteme veličinu d_{h_0} . Dostaneme

$$d_{h_0} = -s_{12} - \frac{s_{22}(1 - s_{11})}{s_{21}}. \quad (37)$$

Protože $d_{h_0} = v_0 - h_0$ bude mít konečný vztah pro **souřadnici předmětového bodu H_0** tvar

$$h_0 = v_1 + s_{12} + \frac{s_{22}(1 - s_{11})}{s_{21}}. \quad (38)$$

Jestliže se bude předmět nacházet v hlavní předmětové rovině, pak obraz se bude nacházet v hlavní obrazové rovině a jejich **zvětšení bude 1**. V těchto rovinách má bod předmětu i bod obrazu stejnou souřadnici y . Fyzikálně si můžeme vlastnost těchto na první pohled záhadných rovin představit tak, že předmět ležící v hlavní rovině předmětové přenesl optický systém bez jakékoli změny do hlavní roviny obrazové.

3.4 Ohniskové vzdálenosti

Jistě je jistě překvapivé, že tak všeobecně známé charakteristiky zobrazovacího systému zavádíme až nyní. Je to tím, že k jejich definici potřebujeme znát nejen souřadnice ohnisek, ale i souřadnice hlavních bodů.

Obrazová ohnisková vzdálenost f_{obr} se totiž definuje jako **rozdíl souřadnic** obrazového ohniska a obrazového hlavního bodu.

$$f_{obr} = f - h = -\frac{1}{s_{21}}. \quad (39)$$

Předmětová ohnisková vzdálenost f_{pre} je pak

$$f_{pre} = f_0 - h_0 = -s_{12} - \frac{s_{22}(1 - s_{11})}{s_{21}}. \quad (40)$$

Ještě jednou zdůrazněme, že **ohnisková vzdálenost je opět definována jako rozdíl souřadnic a ten může být kladný i záporný**. Nejde tedy o vzdálenost dvou bodů, což v matematice je vždy veličina kladná.

Determinant matice obrazového systému

Determinant matice optického systému S získáme násobením příslušných determinantů refrakčních a translačních matic. Jejich vynásobením dostaneme vždy

$$|S| = \frac{n_0}{n_p}, \quad (41)$$

kde n_0 a n_p jsou indexy lomu prostředí před a za zobrazovacím systémem.

Když je na obou stranách zobrazovacího systému vzduch nebo jiné, ale stejné optické prostředí, je **determinant matice S roven 1**. Toto je obecná vlastnost determinantu matice optického systému, které lze dále využít. V postatě nám tato vlastnost říká, že **prvky matice S jsou na sobě závislé**. Z rovnice

$$|\mathbf{S}| = S_{11}S_{22} - S_{12}S_{21} \quad (42)$$

můžeme vždy kterýkoli prvek vyjádřit pomocí zbývajících tří prvků matice **S** a hodnoty jejího determinantu. Tato vlastnost nám může sloužit jednak ke **kontrole výpočtu**, jednak ke zjednodušení některých vzorců odvozených v minulých odstavcích.

4. Přehled veličin a rovnic

Souřadnicový systém x,y

má osu x totožnou s optickou osou zobrazovacího systému. Počátek osy x leží ve vrcholu první lámavé plochy. Lámavé plochy číslujeme ve směru chodu světla. Ten volíme zleva doprava.

Translační matice

$$\mathbf{T}_{i,i+1} = \begin{pmatrix} 1 & v_{i+1} - v_i \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$$

v_i je x souřadnice vrcholu i -té lámavé plochy

v_{i+1} je x souřadnice vrcholu $i+1$ -té lámavé plochy

Refrakční matice

$$\mathbf{R}_i = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ \frac{1 - N_{i,i+1}}{v_i - s_i} & N_{i,i+1} \end{pmatrix}$$

$N_{i,i+1} = n_i / n_{i+1}$, kde n_i a n_{i+1} jsou indexy lomu před a za i -tou lámavou plochou. s_i a v_i jsou x souřadnice středu a vrcholu i -té lámavé plochy

Matice optického systému

$$\mathbf{S} = \mathbf{R}_p \mathbf{T}_{p-1,p} \mathbf{R}_{p-1} \dots \mathbf{R}_2 \mathbf{T}_{12} \mathbf{R}_1$$

index p je číslo poslední lámavé plochy

Označení prvků obecné matice systému

$$\mathbf{S} = \begin{pmatrix} s_{11} & s_{12} \\ s_{21} & s_{22} \end{pmatrix}$$

determinant matice je $|\mathbf{S}| = s_{11}s_{22} - s_{12}s_{21} = \frac{n_0}{n_p}$

Paprsková matice

$$\mathbf{Y} = \begin{pmatrix} y \\ \alpha \end{pmatrix}$$

y je y -ová souřadnice bodu, z něhož vychází paprsek pod úhlem α (ten se měří kladně od osy x ve směru proti chodu hodinových ručiček).

Souřadnice obrazového ohniska $F(f, 0)$

$$f = v_p - \frac{s_{11}}{s_{21}}.$$

Souřadnice předmětového ohniska $F_0(f_0, 0)$

$$f_0 = v_1 + \frac{s_{22}}{s_{21}}.$$

Souřadnice hlavního obrazového bodu $H(h, 0)$

$$h = v_p + \frac{1 - s_{11}}{s_{21}}.$$

Souřadnice hlavního předmětového bodu $H_0(h_0, 0)$

$$h_0 = v_1 + s_{12} + \frac{s_{22}(1 - s_{11})}{s_{21}}.$$

Obrazová ohnisková vzdálenost

$$f_{obr} = f - h = -\frac{1}{s_{21}}.$$

Předmětová ohnisková vzdálenost

$$f_{pre} = f_0 - h_0 = -s_{12} - \frac{s_{22}(1 - s_{11})}{s_{21}}.$$

Obecná zobrazovací rovnice

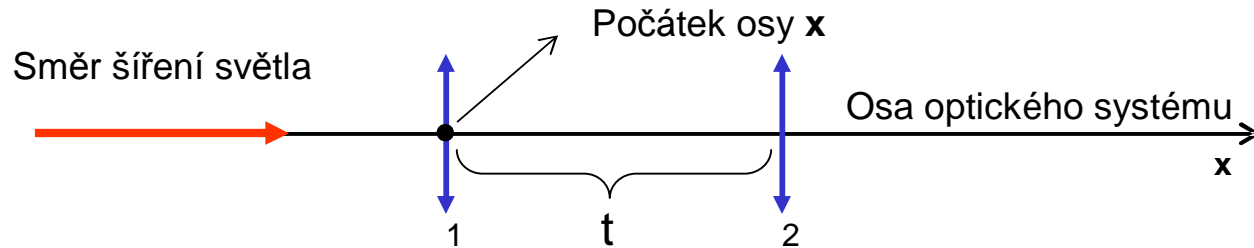
$$\frac{s_{11}}{d} + s_{21} + \frac{s_{12}}{dd_0} + \frac{s_{22}}{d_0} = 0$$

$d_0 = v_l - x_0$, $d = x - v_p$, kde x_0 je souřadnice předmětu a x obrazu

Příčné zvětšení

$$\beta = \frac{y}{y_0} = s_{11} + ds_{21}$$

5. Optický systém ze dvou tenkých čoček

Optický systém je tvořen dvěma tenkými čočkami, jejichž středy mají souřadnice 0 a t , a obrazové ohniskové vzdálenosti f_1 a f_2 . Spojka má $f > 0$, rozptylka $f < 0$.

Matice tenké čočky je dána vztahem (středy lámavých ploch jsou $v_0 = v_1 = 0$)

$$\mathbf{S} = \mathbf{R}_2 \mathbf{T}_{12} \mathbf{R}_1 = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ \frac{1-n}{-s_2} & n \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ \frac{1-\frac{1}{n}}{-s_1} & \frac{1}{n} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ (1-n)(\frac{1}{s_1} - \frac{1}{s_2}) & 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ \frac{-1}{f_{obr}} & 1 \end{pmatrix}, \quad (43)$$

kde bylo využito vztahu (33) resp. (39)

Matice systému dvou tenkých čoček pak je

$$\mathbf{S} = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ \frac{-1}{f_2} & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & t \\ 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ \frac{-1}{f_1} & 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 - \frac{t}{f_1} & t \\ -\left(\frac{1}{f_1} + \frac{1}{f_2} - \frac{t}{f_1 f_2}\right) & 1 - \frac{t}{f_2} \end{pmatrix} \quad (44)$$

Pomocí matice systému se pak už vypočtou všechny charakteristiky našeho systému dvou tenkých čoček:

Obrazová ohnisková vzdálenost tohoto systému je:

$$f_s = \frac{f_1 f_2}{f_1 + f_2 - t}$$

Souřadnice obrazového ohniska:

$$f = t + f_s \left(1 - \frac{t}{f_1}\right)$$

Souřadnice předmětového ohniska:

$$f_0 = -f_s \left(1 - \frac{t}{f_2}\right)$$

Souřadnice obrazového hlavního bodu

$$h = t - f_s \frac{t}{f_1}$$

Souřadnice předmětového hlavního bodu:

$$h_0 = f_s \frac{t}{f_2}$$